

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ І ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

© 2020 ПОЛЯКОВА О. Ю., ХАУСТОВА В. Є., ЛЕВАНДА О. М.

УДК 316:322
JEL: O13

Полякова О. Ю., Хаустова В. Є., Леванда О. М. Аналіз проблем і тенденцій розвитку сільських територій України

Метою дослідження є визначення проблем і тенденцій розвитку сільських територій України. Згідно з поставленою метою досліджено: структуру земель України та структуру населення за типами поселень, населеність сільських територій України, причини скорочення сільського населення в Україні, споживання основних продуктів харчування та витрати домогосподарств у сільській місцевості, віковий склад населення, процеси міграції сільського населення, зайнятість і доходи населення у сільській місцевості, інфраструктурні проблеми розвитку сільських територій в Україні, освітній простір у сільській місцевості, кількість і стан лікарняних закладів у ній, інфраструктуру закладів культури та умови проживання у сільській місцевості. Проведений аналіз дозволив обґрунтувати, що в Україні має місце цикл зворотного зв'язку за типом «порочне коло», за якого незадовільний стан соціальної інфраструктури підвищує міграційні настрої сільського населення, яке залишає сільські населенні пункти через малу кількість шкіл, дошкільних закладів і лікарняних закладів, які укрупнюються або закриваються, що погіршує рівень надання соціальних послуг і змушує соціальну інфраструктуру. Разом економічні й інфраструктурні причини підвищення міграції, зменшення сільського населення та його старіння призводять до погіршення демографічної ситуації в країні. Таким чином, при розробці ефективних економічних підходів до стимулювання розвитку сільських територій сільські поселення країни треба розглядати як цілісну систему. Тільки таким чином можна буде досягти збалансованого розвитку, подолати міжгалузеві, внутрішньо- та міжрегіональні диспропорції, інтегрувати сільську та міську підсистеми суспільства на рівних умовах.

Ключові слова: сільські території, сільське населення, проблеми розвитку, внутрішньо- та міжрегіональні диспропорції, соціальна інфраструктура, соціальні послуги, міграційні процеси, зайнятість.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-4-229-250>

Рис.: 23. **Табл.:** 4. **Бібл.:** 59.

Полякова Ольга Юріївна – кандидат економічних наук, доцент, завідувачка сектора макроекономічного аналізу та прогнозування відділу макроекономічної політики та регіонального розвитку, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пров. Інженерний, 1а, 2 пов., Харків, 61166, Україна)

E-mail: polya_o@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8207-3198>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/F-3460-2015>

SPIN: <http://elibrary.ru/5449-6644>

Хаустова Вікторія Євгенівна – доктор економічних наук, професор, завідувачка сектора промислової політики та інноваційного розвитку, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пров. Інженерний, 1а, 2 пов., Харків, 61166, Україна)

E-mail: v.khaust@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5895-9287>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/Q-9045-2016>

SPIN: <http://elibrary.ru/3860-8086>

Леванда Олена Михайлівна – провідний інженер, сектор макроекономічного аналізу та прогнозування відділу макроекономічної політики та регіонального розвитку, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пров. Інженерний, 1а, 2 пов., Харків, 61166, Україна)

E-mail: helenlevanda@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6945-8640>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/AAG-8333-2019>

УДК 316:322
JEL: O13

Полякова О. Ю., Хаустова В. Е., Леванда Е. М. Анализ проблем и тенденций развития сельских территорий Украины

Целью исследования является определение проблем и тенденций развития сельских территорий Украины. Согласно поставленной цели исследованы: структура земель Украины и структура населения по типам поселений, населенность сельских территорий Украины, причины сокращения сельского населения в Украине, потребление основных продуктов питания и расходы домохозяйств в сельской местности, возрастной состав населения, процессы миграции сельского населения, занятость и доходы населения в сельской местности, инфраструктурные проблемы развития сельских территорий в Украине, образовательное пространство в сельской местности, количество и состояние лечебных заведений в ней, инфраструктура учреждений культуры и условия проживания в сельской местности. Проведенный анализ позволил обосновать, что в Украине имеет место цикл обратной связи по типу «порочный круг», при котором неудовлетворительное состояние социальной инфраструктуры повышает миграционные настроения сельского населения, которое оставляет сельские населенные пункты из-за малого количества школ, дошкольных учреждений и лечебных учреждений, которые укрупняются или закрываются, что ухудшает уровень предоставления социальных услуг и сужает социальную инфраструктуру. Вместе с экономическими и инфраструктурными причинами повышения миграции, уменьшения сельского населения и его старение приводят к ухудшению демографической ситуации в стране. Таким образом, при разработке эффективных экономических подходов к стимулированию развития сельских территорий сельские поселения страны следует рассматривать как целостную систему. Только таким образом можно будет достичь сбалансированного развития, преодолеть межотраслевые, внутри- и межрегиональные диспропорции, интегрировать сельскую и городскую подсистемы общества на равных условиях.

Ключевые слова: сельские территории, сельское население, проблемы развития, внутри- и межрегиональные диспропорции, социальная инфраструктура, социальные услуги, миграционные процессы, занятость.

Рис.: 23. **Табл.:** 4. **Библ.:** 59.

Полякова Ольга Юрьевна – кандидат экономических наук, доцент, заведующая сектором макроэкономического анализа и прогнозирования отдела макроэкономической политики и регионального развития, Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины (пер. Инженерный, 1а, 2 эт., Харьков, 61166, Украина)

E-mail: polya_o@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8207-3198>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/F-3460-2015>

SPIN: <http://elibrary.ru/5449-6644>

Хаустова Виктория Евгеньевна – доктор экономических наук, профессор, заведующая сектором промышленной политики и инновационного развития, Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины (пер. Инженерный, 1а, 2 эт., Харьков, 61166, Украина)

E-mail: v.khaust@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5895-9287>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/Q-9045-2016>

SPIN: <http://elibrary.ru/3860-8086>

Леванда Елена Михайловна – ведущий инженер, сектор макроэкономического анализа и прогнозирования отдела макроэкономической политики и регионального развития, Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины (пер. Инженерный, 1а, 2 эт., Харьков, 61166, Украина)

E-mail: helenlevanda@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6945-8640>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/AAG-8333-2019>

UDC 316:322

JEL: O13

Poliakova O. Y., Khaustova V. Y., Levanda O. M. Analyzing the Problems and Tendencies in the Development of Rural Territories in Ukraine

The research is aimed at defining the problems and tendencies in the development of rural territories in Ukraine. According to the goal, the article researches: structure of Ukraine's lands and the population structure by settlement type, density of population of rural territories of Ukraine, reasons for the decline of the rural population in Ukraine, consumption of basic foodstuffs and household spending in rural areas, age composition of the population, processes of rural migration, employment and income of the population in rural areas, infrastructure problems in the development of rural territories in Ukraine, educational space in rural areas, number and condition of medical institutions in rural areas, infrastructure of cultural institutions and living conditions in rural areas. The carried out analysis allowed to substantiate that in Ukraine there is a feedback cycle on the type of «vicious circle» in which the poor condition of social infrastructure increases the migration mood of the rural population, which leaves rural settlements because of the small number of schools, preschools and health facilities that are enlarged or closed, which worsens the level of social services and narrows the social infrastructure. Together, the economic and infrastructure reasons for the increase in migration, the decline of the rural population and their ageing are leading to a worsening of the demographic situation in the country. Thus, in developing efficient economic approaches to stimulating the development of rural territories, the country's rural settlements should be seen as a holistic system. There will be no better way to achieve balanced development, overcome inter-industry, intra- and interregional imbalances, integrate rural and urban subsystems of the society on equal terms.

Keywords: rural territories, rural population, development problems, internal and inter-regional imbalances, social infrastructure, social services, migration processes, employment.

Fig.: 23. **Tabl.:** 4. **Bibl.:** 59.

Poliakova Olha Yu. – PhD (Economics), Associate Professor, Head of the Sector of Macroeconomic Analysis and Forecasting, Department of Macroeconomic Policy and Regional Development, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (2 floor 1a Inzhenernyi Ln., Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: polya_o@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8207-3198>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/F-3460-2015>

SPIN: <http://elibrary.ru/5449-6644>

Khaustova Viktoriia Ye. – D. Sc. (Economics), Professor, Head of the Sector of Industrial Policy and Innovative Development, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (2 floor 1a Inzhenernyi Ln., Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: v.khaust@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5895-9287>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/Q-9045-2016>

SPIN: <http://elibrary.ru/3860-8086>

Levanda Olena M. – Leading Engineer, Sector of Macroeconomic Analysis and Forecasting, Department of Macroeconomic Policy and Regional Development, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (2 floor 1a Inzhenernyi Ln., Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: helenlevanda@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6945-8640>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/AAG-8333-2019>

Останнім часом все більшої важливості набувають питання розвитку сільських територій у багатьох країнах світу.

У країнах Європейського Союзу (ЄС) більше половини населення (56 %) проживають на сільських територіях, які складають 91 % всієї території ЄС. Через це розвиток сільських територій вважається життєво важливим об'єктом економічної політики ЄС.

В Україні розвитку сільських територій багато років не приділялося належної уваги, навіть незважаючи на те, що сільськогосподарські угіддя в країні займають близько 70 % всієї площі, понад 30 % населення мешкають у сільській місцевості, а сільськогосподарська діяльність залишається основним джерелом життєзабезпечення на селі. І загалом тенденції, що притаманні розвитку сільських територій, вказують на існування глибоких кризових явищ у їх соціально-економічному розвитку.

Водночас у рамках реалізації реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні формуються нові об'єднані територіальні громади, які, зокрема, повинні забезпечити місцевий економічний розвиток, доступність і належну якість публічних послуг, утримання території тощо, що потребує значних фінансових ресурсів.

Отже, враховуючи незадовільний стан розвитку сільських територій та наявні негативні тенденції, питання формування і функціонування спроможних (самодостатніх) територіальних громад набуває першочергово значення.

Вирішення нагальних проблем і забезпечення сталого розвитку потребує термінової розробки та впровадження комплексних програм розвитку сільських територій на основі формування нового соціально-економічного укладу та середнього класу в сільській місцевості, нової форми територіального розселення, державно-приватного партнерства, кооперації індустріального виробництва, малих підприємств, фермерів, індивідуальних господарств населення, створення ефективних агрокластерів із виробництва та реалізації продукції тощо.

Підписання та введення в дію Угоди про асоціацію з ЄС також має значний вплив на розвиток сільських територій, створюючи додаткові можливості й обмеження.

Окреслені проблеми обґрунтовують необхідність розробки ефективних економічних підходів до стимулювання розвитку сільських територій України, що дозволить створити надійну економічну базу їх сталого зростання у довгостроковій перспективі. А розробка таких підходів потребує комплексного ґрунтового аналізу тенденцій і проблем розвитку сільських територій країни.

Проблематиці розвитку сільських територій присвячено досить багато праць вітчизняних науковців, серед яких: А. Бидик, Т. Бондар, І. Гончарук,

С. Девко, М. Кизим, В. Кравців, А. Лісовий, М. Лесів, М. Малік, О. Онищенко, О. Павлов, С. Писаренко, М. Поленков, П. Саблук, О. Станкевич, М. Талавира, Ю. Уркевич, В. Юрчишин та ін. У роботах розглянуто основні шляхи та чинники розвитку сільських територій, проаналізовано досвід підтримки та стимулювання сільського розвитку в зарубіжних країнах, досліджено окремі аспекти розвитку сільських територій в Україні.

Проте складна ситуація, що склалася у сільських територіях України, та сучасні виклики, що стоять перед країною, потребують поглиблення досліджень тенденцій і проблем розвитку сільських територій задля вироблення ефективних економічних підходів до стимулювання їх розвитку.

Метою дослідження є визначення проблем і тенденцій розвитку сільських територій України.

Проблеми розвитку сільських територій України є наслідком довготривалих негативних тенденцій в економічному та соціальному розвитку країни. Аналіз наукової літератури з проблем розвитку сільських територій в Україні [1; 2 та ін.] показав, що серед основних проблем науковці виділяють такі: депопуляція населення, деградація сільської економіки, спустошення територій, занепад соціальної інфраструктури, неефективні територіальні громади (рис. 1).

Проаналізуємо більш докладно тенденції проблеми розвитку сільських територій України, а також зв'язки між ними.

Україна має найбільшу територію серед країн Європи (603,5 тис. км²), другою є Франція (544,0 тис. км²) [3]. Особливістю території України є те, що більшість усієї землі становлять саме сільськогосподарські – 70,8 % (рис. 2) [4, с. 63]. Отже, сільськогосподарська діяльність та життєдіяльність сільського населення мають бути одним із пріоритетів державної політики.

Згідно з методологічними поясненнями Державної служби статистики України сільським населенням є населення, яке проживає у сільських населених пунктах [4, с. 239].

Аналіз структури населення України показав, що за останнє десятиріччя рівень урбанізації помітно зростає. На 2017 р. чисельність міського населення вже була вдвічі більшою за сільське населення (рис. 3). Міста стали основною формою розселення людей, що є і світовим трендом.

Станом на 1 січня 2018 р. чисельність сільського населення становила 13015,4 тис. осіб, тобто 30,7 % усього населення країни [5]. Щільність сільського населення на сільських територіях склала 25,7 особи на 1 км² (розрахунок здійснювався з урахуванням загальної площі сільськогосподарських угідь – 41,5 млн га, лісів і лісовкритих площ – 9,4 млн га) [6, с. 5].

Рис. 1. Основні проблеми розвитку сільських територій України

Джерело: узагальнено авторами на основі [1; 2].

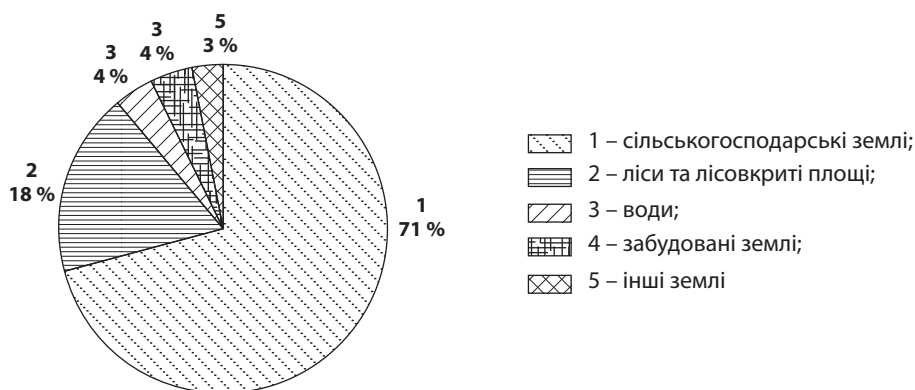

Рис. 2. Структура земель України

Джерело: сформовано авторами на основі [4].

Протягом 2010–2017 рр. чисельність сільського населення зменшилася на 9,7 %, відповідно щільність сільського населення також зменшилася (рис. 4). Проте у регіональному розрізі існують суттєві відмінності.

Найбільше зростання за цим показником протягом 2010–2016 рр. спостерігалось у Закарпатському (11,9 особи на 1 км²), Рівненському (4,8 особи на 1 км²) і Львівському (1,1 особа на 1 км²) регіонах. Найбільше скорочення щільності населення спостерігалось у Хмельницькому (–3,5 особи на 1 км²), Вінницькому (–3,2 особи на 1 км²) і Тернопільському (–3,0 особи на 1 км²) регіонах.

Найбільш густозаселеними станом на 2016 р. є сільські території Закарпатського (204,3 особи на 1 км²), Івано-Франківського (157,6 особи на 1 км²) і Львівського (98,0 особи на 1 км²) регіонів. Найменш заселеними є Луганський (17,0 особи на 1 км²), За-

порізький (18,8 особи на 1 км²) і Кіровоградський (20,2 особи на 1 км²) регіони [7, с. 30; 8, с. 23].

За останні 7 років загальна кількість сільських населених пунктів скоротилася на 94 одиниці [3]. Так, з атласу сільських територій щорічно зникають по 13,4 одиниць українських сіл. За дослідженнями Інституту демографії та соціальних досліджень імені В. М. Птухи, з початку 90-х до двохтисячних років з мапи України зникало по 11 сіл щорічно, зараз – по 19. При цьому найбільше зникло сіл у Сумській і Чернігівській областях [9]. Станом на 1 січня 2014 р. 369 населених пунктів не мали населення, але ще не були зняті з обліку. Порівняно з 2005 р. ця кількість зросла на 154 населених пункти [10, с. 13].

Крім того, як зазначається у [2, с. 10], на початок 2014 р. 10,2 % будинків у сільській місцевості пустували, а ще 5,7 % використовувалися лише сезонно, при цьому

Питома вага, %

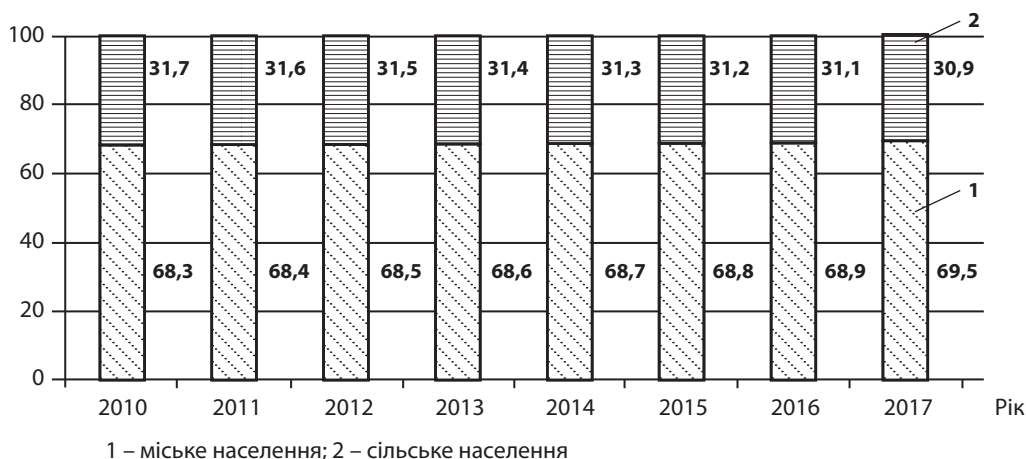
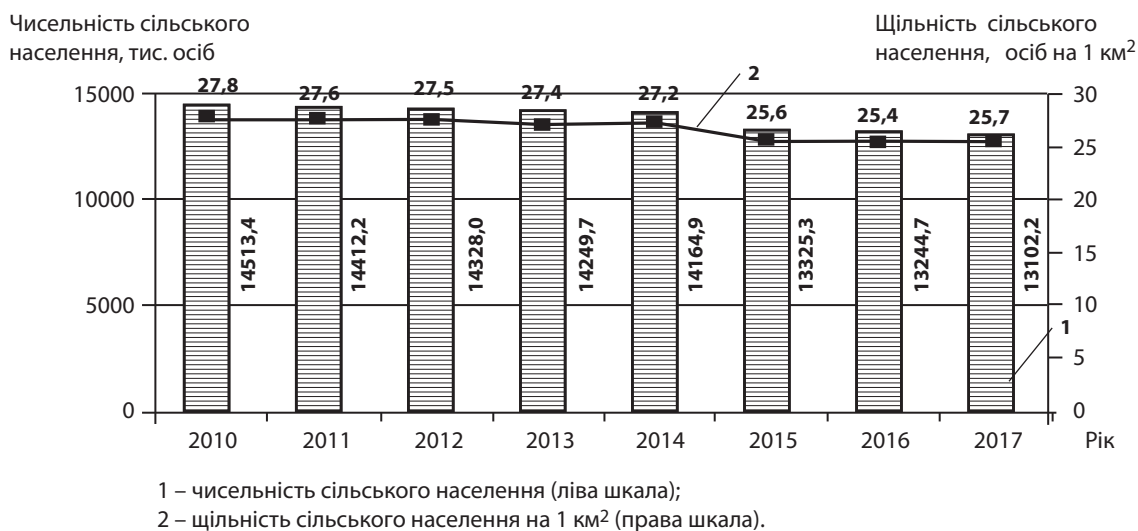

Рис. 3. Структура населення України за типами поселень у 2010–2017 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі [5].

1 – чисельність сільського населення (ліва шкала);
 2 – щільність сільського населення на 1 км² (права шкала).
 Примітка. Статистичні показники надані Міністерством екології та природних ресурсів України (з урахуванням тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя).

Рис. 4. Населеність сільських територій України у 2010–2017 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі [6].

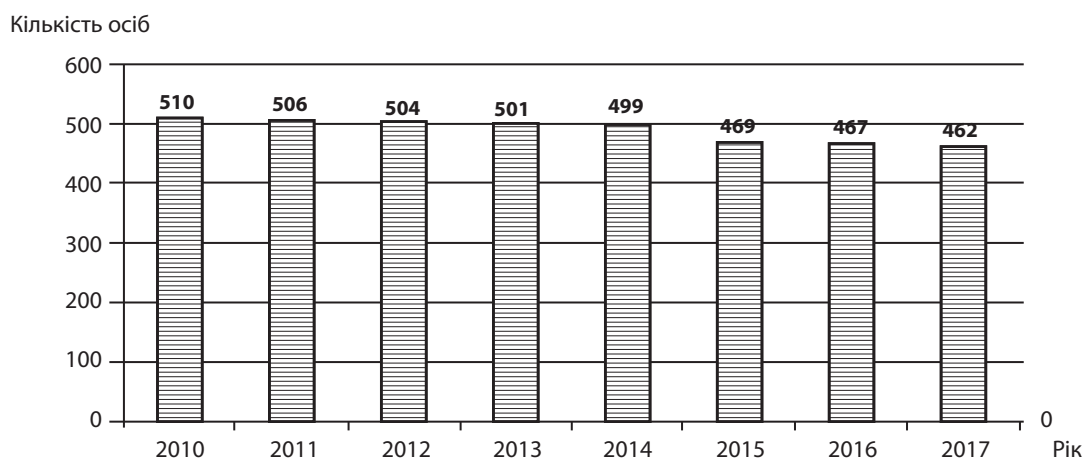

Рис. 5. Чисельність осіб у розрахунку на один сільський населений пункт в Україні у 2010–2017 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі [3].

за 2005–2014 рр. відбулося суттєве погіршення ситуації (у 2005 р. пустувало 6 % будинків, а використовувалися сезонно 4,2 %).

Як наслідок, середня чисельність мешканців сільського населеного пункту за період 2010–2017 рр. скоротилася з 510 до 462 осіб (рис. 5).

Українські вчені Т. А. Заяць, О. І. Дяконенко, Г. О. Краєвська запропонували розподіл сільських поселень за класифікаційною ознакою людності, а саме: найбільші – від 3 до 5 тис. осіб; великі – від 500 до 3 тис. осіб; середні – від 200 до 500 осіб і малі – до 200 осіб [1, с. 6, 50].

На сьогодні відсутні статистичні спостереження на постійній основі за показником чисельності сільського населення за групами людності сіл. На основі даних статистичного збірника [10], вчени-

ми Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи було проведено аналіз сільських поселень у розрізі людності [1].

Як видно з рис. 6, у малих за людністю селах мешкають 6,4 % від усього сільського населення. Як зазначається у згаданому дослідженні, такі поселення мають низьку стійкість, домогосподарства практично не мають дітей та здебільшого складаються з непрацездатних осіб (особливо у селах з чисельністю до 50 осіб). Крім того, села з найменшою часткою населення розташовані переважно на депресивних територіях України, віддалених від регіональних і районних центрів. Отже, знаходяться під постійною загрозою зникнення. У середніх сільських поселеннях мешкають 17 %. Проте переважна частина сільського населення (76,6 %) мешкає у великих і найбільших селах, що має сприяти розвитку сільських територій [1, с. 82–83].

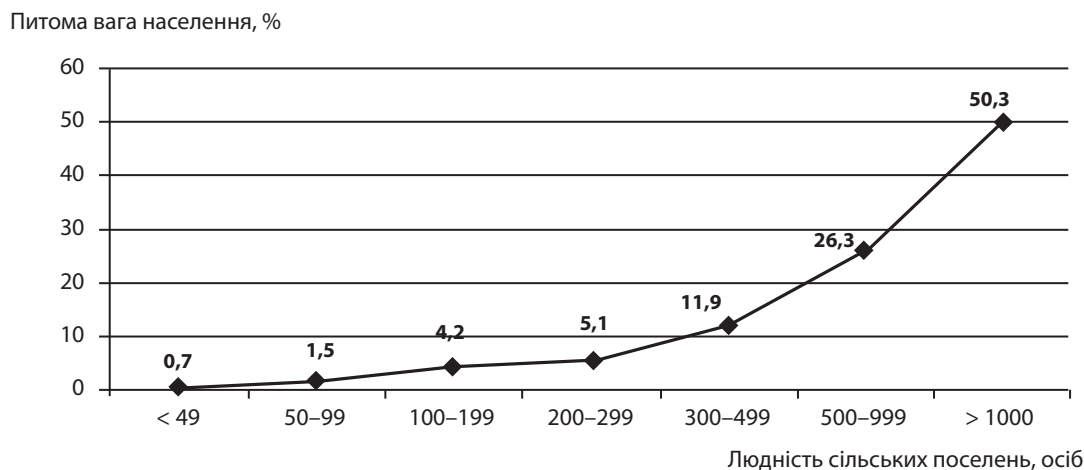

Рис. 6. Розподіл сільського населення за групами людності сіл в Україні

Джерело: сформовано авторами на основі [1].

Таким чином, можна стверджувати, що в Україні поширюється тенденція до спустошення сільських територій внаслідок негативних демографічних процесів.

У цілому зменшення чисельності населення відбувається на всій території нашої держави, але сам демографічний перехід відбувається нерівномірно, спостерігаються суттєві регіональні розбіжності: скорочення населення на Сході протягом останніх двох десятиріч відбувалося швидше, на Заході – повільніше, а кілька міст, включаючи Київ, і надалі зростають.

Порівняно зі зниженням в Україні чисельності міського населення сільське населення скорочується швидше [11, с. 1–15].

Головна причина скорочення кількості сільського населення протягом останніх десятиріч – високий рівень смертності, скорочення народжуваності, посилення міграції. Наслідком такої ситуації є нега-

тивний природний рух і відсутність відтворення населення [12, с. 43] (рис. 7).

Найпоширенішими причинами смертності у сільській місцевості, як видно з рис. 8 (2010–2017 рр.), є хвороби системи кровообігу – від 185,4 до 161,5 тис. осіб, новоутворення – від 25,8 до 24,8 тис. осіб і зовнішні причини смерті (нещасні випадки, самогубство, напади з метою вбивства чи нанесення шкоди, нанесення шкоди в ході військових операцій, ускладнення внаслідок терапевтичних і хірургічних операцій, віддалені наслідки зовнішніх причин захворюваності та смертності, алкоголізм, фактори, пов'язані зі способом життя, зовнішнім середовищем) – від 16,9 до 13,0 тис. осіб [12].

У дослідженні [1] доведено, що структура сільської поселенської мережі України в 1990–2015 рр. неухильно руйнувалась, постійно скорочувалась і територіально звужувалась. Головною причиною є

На 1000 осіб

Рис. 7. Причини скорочення сільського населення в Україні у 2010–2017 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі [12].

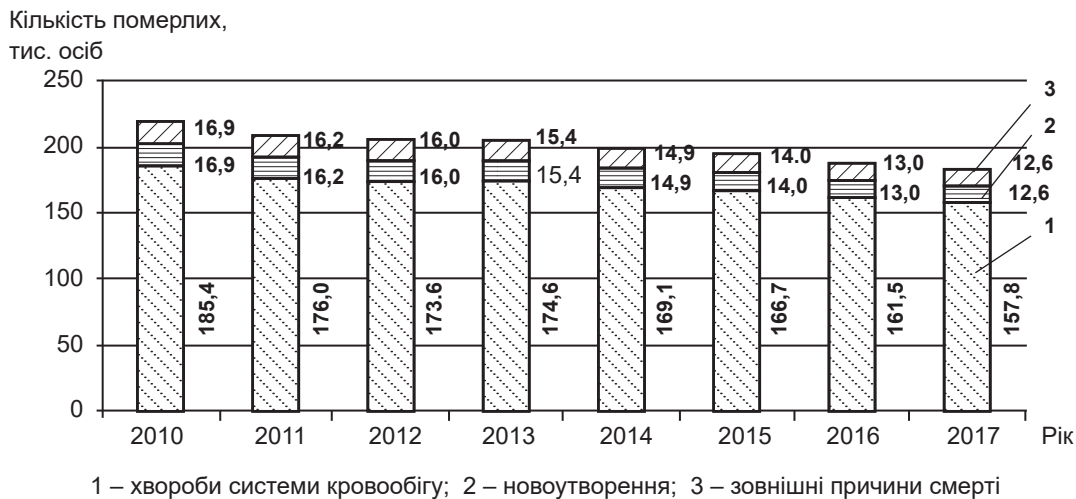

Рис. 8. Домінуючі причини смерті сільського населення в Україні у 2010–2017 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі [12–17].

вищий рівень показників захворюваності та смертності серед сільського населення (порівняно з міським населенням), а отже, низька тривалість життя [1, с. 74].

Як було показано у [18], тривалість життя населення суттєво залежить від умов харчування. У міжнародній практиці для оцінки умов харчування Corteva Agriscience™, Сільськогосподарський підрозділ DowDuPont, та аналітична агенція The Economist Intelligence Unit розробляють Індекс продовольчої безпеки (ІПБ), який досліджує, наскільки безпечними є умови харчування в країні за категоріями доступності, наявності продуктів харчування та їх якості. З 2014 по 2017 рр. оцінки України за ІПБ знижувалися, лише у 2018 р. зафіксовано збільшення

на 1,6 балів, що є позитивним явищем. Проте рейтинг України з 2016 р. залишається без змін – 63 місце (рис. 9).

До найбільш серйозних проблем сьогодення експерти віднесли низький рівень ВВП на душу населення, недостатній обсяг фінансування наукових досліджень і новітніх розробок в аграрному секторі, а також ризики політичної нестабільності. Також українські сільгоспвиробники мають проблеми з доступом до дешевих кредитів [19].

В Україні нормативи та рекомендації щодо споживання продуктів харчування встановлюються Постановою КМУ від 11.10.2016 р., яка гарантує кожному громадянину достатнє харчування для забезпечення нормального функціонування організму і збереження здоров'я, Розпорядженням № 332-р «Про

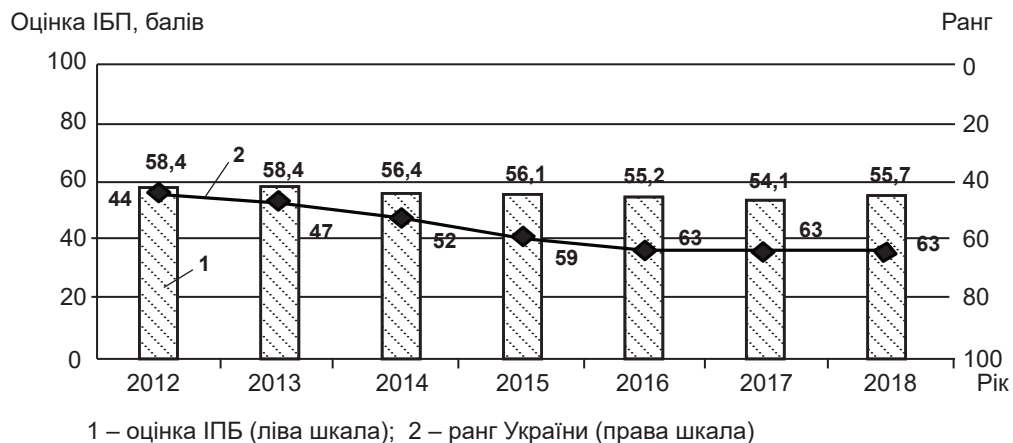

Рис. 9. Індекс продовольчої безпеки України у 2012–2018 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі [20–26].

затвердження Концепції поліпшення продовольчого забезпечення та якості харчування населення» і Постановою № 1379 «Деякі питання продовольчої безпеки», яка затверджує методику «Визначення основних індикаторів продовольчої безпеки» і гарантує різним верствам населення створення соціально-економічних умов, за яких людина може задовольнити свої потреби у повноцінному харчуванні, а також забезпечує функціонування дієвої системи контролю і нагляду за якістю та безпекою продовольчої сировини і харчових продуктів, а також визначає раціональні норми споживання основних продуктів відповідно до рекомендацій Міністерства охорони здоров'я України (МОЗ) [18, с. 147–148].

З табл. 1 видно, що особи, які мешкають у сільській місцевості, мають можливість харчуватися відповідно до рекомендованих норм, встановлених МОЗ, лише за чотирма групами продуктів харчування: хліб і хлібопродукти, яйця, овочі та баштанні, а також картопля. За чотирма групами продуктів харчування (м'ясо і м'ясопродукти, риба і рибопродукти, плоди, ягоди та виноград, цукор) споживання менше, ніж встановлено законодавчо у базовому соціальному стандарті (Постанова № 780), і значно менше за раціональні норми споживання. Молоко і молокопродукти фактично споживаються на селі менше за раціональних норм МОЗ, хоча і більше за мінімально необхідну норму. Отже, споживання харчових продуктів на селі

Таблиця 1

Споживання основних продуктів харчування сільським населенням України

Продукти харчування	Постанова № 780 від 10.11.2016 р. (встановлено законодавчо)	Раціональна норма (розрахунки МОЗ України)	Фактичне споживання у 2017 р. (дані Держстату)
Хліб і хлібопродукти (кг)	10,2	8,4	8,4
М'ясо і м'ясопродукти (кг)	4,4	6,6	4,3
Молоко і молокопродукти (кг)	11,96	31,6	16,7
Риба і рибопродукти (кг)	1,08	1,6	0,9
Яйця (шт.)	18,33	24,1	22,8
Овочі та баштанні (кг)	9,17	13,4	13,3
Плоди, ягоди та виноград (кг)	5,33	7,5	4,4
Картопля (кг)	7,92	10,3	12,0
Цукор (кг)	3,08	3,1	2,5
Олії рослинні всіх видів (літри)	0,59	1,08	1,0

Джерело: сформовано авторами за даними [4; 18; 27–29].

зсунуто у бік більш дешевих продуктів або таких, що можуть забезпечуватися самотужки.

Водночас слід зазначити, що сільські домогосподарства витрачали на харчування (зокрема харчування поза домом) приблизно половину всіх витрат (від 47,2 % до 49,8 %). Найменші витрати на харчування становили у 2013 р. – 47,2 %, а найвищі у 2015 р. – 49,8 %, що значно більше безпечної норми витрат у 30 %. На купівлю непродовольчих товарів

витрати сільських домогосподарств у період 2010–2017 рр. складали від 24,4 % до 28,5 %. Решта витрат домогосподарств розділяється за категоріями: інші витрати (спостерігається скорочення від 12,3 % до 9,7 %, оплата послуг (без витрат на харчування поза домом) зростає від 8,0 % до 8,7 %).

Витрати на особисте підсобне господарство повільно скорочуються (від 6,7 % до 5,6 %), що також знижує можливості забезпечення населення харчовими продуктами (рис. 10).

Рис. 10. Витрати домогосподарств у сільській місцевості України у 2010–2017 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі [30; 31].

Фахівці з демографічних питань стверджують, що для збереження і розвитку сільських демопопулярних структур важливе значення має збалансованість вікової структури населення [1, с. 80]. Наведений аналіз вікового складу сільського населення України (рис. 11) показує, що частка осіб, які старше за працездатний вік, перевищує частку населення працездатного віку.

Проте частка осіб молодше за працездатний вік з 2011 р. і донині має слабку тенденцію до зростання (+0,6 %), а частка осіб, які старше за працездатний вік, напроти, скорочується (-3,4 %). Особи працездатного віку все ще становлять більшість сільського населення України [32, с. 17].

Проте відтворюваність населення у сільській місцевості України піддається більшому ризику, ніж у міських поселеннях.

Так, за досліджуваний період за обома типами місцевості (рис. 12) у країні спостерігається динаміка до збільшення питомої ваги домогосподарств без дітей. Різниця домогосподарств без дітей у сільській місцевості порівняно з міськими поселеннями зна-

чно зростає, а саме від 1,6 % (2010 р.) до 5,8 % (2017 р.). Таким чином, на селі в Україні спостерігається гірша демографічна ситуація, ніж у містах.

Результатом негативних тенденцій у відтворенні сільського населення країни стало те, що станом на 01.01.2014 р. в Україні налічувалося 3023 населених пункти, у яких не було дітей до 5 років, що становило 10,6 % усіх сільських населених пунктів. При цьому 90,7 % з них – це найменш людні населення з чисельністю до 50 осіб, ще у 2136 пунктах (7,5 %) не було дітей віком 6–17 років, а у 1202 (4,2 %) – молоді у віці 18–34 роки [10, с. 19–20].

Іншою причиною спустошення сіл є міграція населення до міст або в інші країни. Згідно з методологією Державної служби статистики України всі потоки міграції включають: міждержавну, внутрішньорегіональну та міжрегіональну міграцію. Прибуття / вибуття реєструється органами реєстрації при кожному окремому випадку зміни місця проживання особи. Міграційний приріст (скорочення) населення фіксує різницю між кількістю прибулих на цю територію та кількістю вибулих за її межі [12, с. 114–115]. З рис. 13 видно, що у 2010–2016 рр. в Україні всі потоки мі-

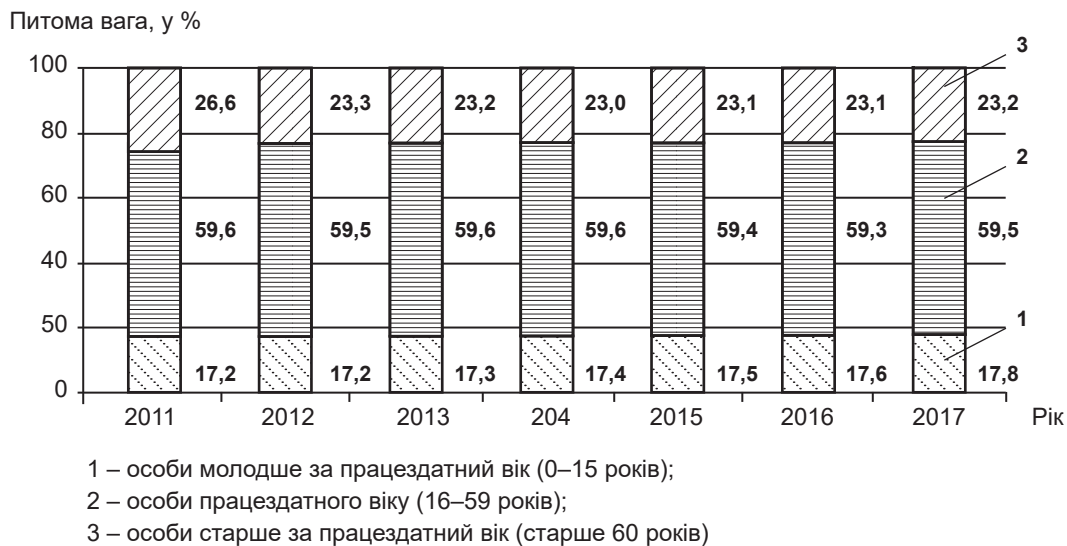

Рис. 11. Віковий склад сільського населення України у 2011–2017 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі [32].

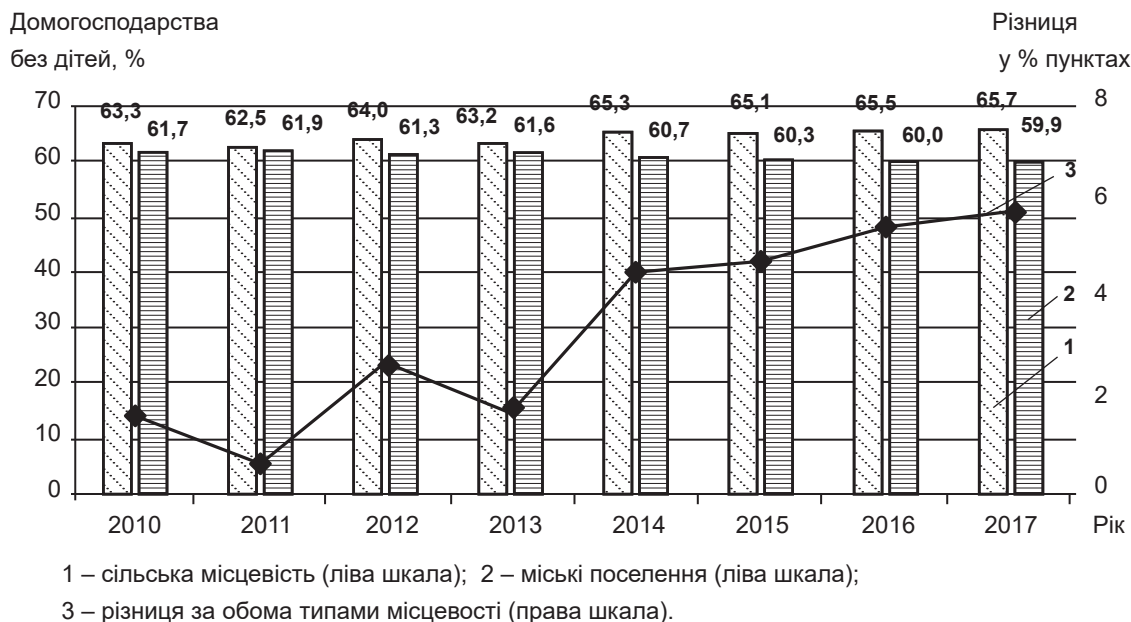

Рис. 12. Характеристика домогосподарств без дітей за типом місцевості в Україні у 2010–2017 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі [33–37].

грації у сільській місцевості, як прибулих фізичних осіб, так і вибулих, скорочувалися. Лише у 2015 р. зафіксований незначний сплеск за всіма потоками міграції у бік збільшення порівняно з 2014 р., збільшилася кількість прибулих на 17,6 тис. осіб і вибулих на 8 752 тис. осіб, але у 2017 р. також спостерігалось збільшення міграційних потоків.

У період 2010–2013 рр. відбулося міграційне скорочення за всіма потоками міграції, починаючи з 2014–2017 рр. спостерігався міграційний приріст.

Більш докладне дослідження міграції показало, що міждержавна міграція має позитивний баланс, але з 2012 р. і донині він повільно зменшується (рис. 14).

Зареєстрована міждержавна міграція має значно менші обсяги, ніж внутрішня. Крім того, не враховується сезонна та тимчасова трудова міграція, масштаби якої значно більше.

П ричини міграції сільського населення до міських поселень у загальному виді можна розділити на дві групи: економічні та соціальні. Перша група пов'язана з неможливістю сільського населення брати участь у економічній діяльності безпосередньо у сільському населеному пункті або поблизу нього. Друга група причин пов'язана із невдоволеністю населення кількістю, рівнем і якістю соціальної інфраструктури, послуг тощо.

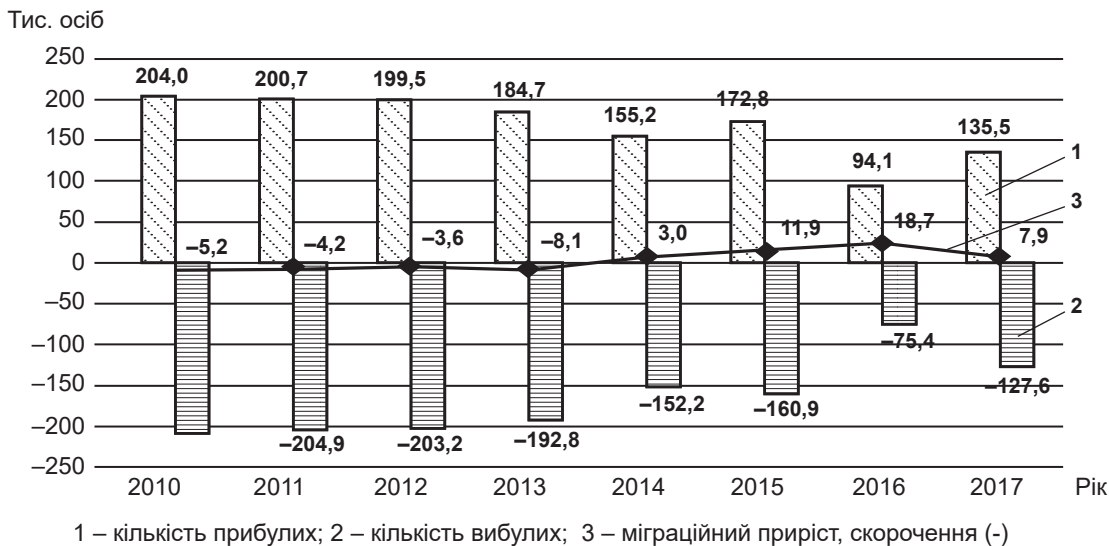

Рис. 13. Усі потоки міграції сільського населення в Україні у 2010–2017 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі [12].

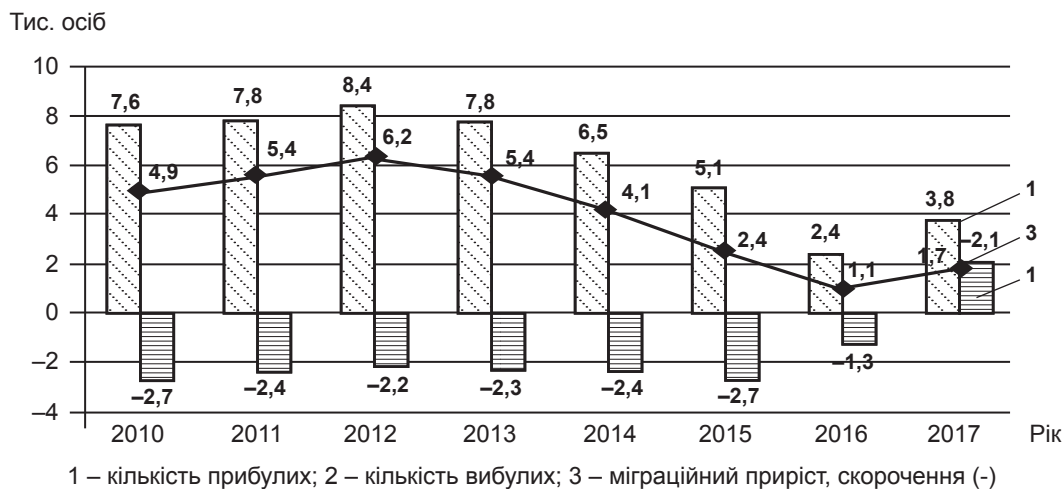

Рис. 14. Міждержавна міграція сільського населення в Україні у 2010–2016 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі [12].

Індикаторами наявності економічних причин депопуляції на сільських територіях є рівень зайнятості, співвідношення середньої заробітної плати у містах і селах, рівень тіньової зайнятості тощо.

Економічно активне населення складається з населення обох статей віком 15–70 років, яке впродовж певного періоду часу забезпечує пропозицію робочої сили на ринку праці, а саме зайняте (займаються економічною діяльністю) і безробітні (не мають прибуткового заняття / знаходяться у пошуку) [38, с. 12].

Із усього працездатного населення України 30 % проживають у сільській місцевості [12].

У 2017 р. лише 6,4 % працездатного населення у сільській місцевості країни були зайняті на сільськогосподарських підприємствах. Аналіз за 2010–2017 рр. показав, що істотне скорочення зайнятих

у сільськогосподарських підприємствах зафіксовано в 2013–2014 рр., надалі рівень зайнятості стабілізувався (рис. 15).

Цей факт свідчить про відсутність робочих місць саме у сільськогосподарській діяльності, що примушує населення шукати роботу у інших сферах або на селі, або у місті. Поширеним стає зайнятість на несільськогосподарських підприємствах, установах у містах з добовими чергуваннями, змінами або вахтовим методом.

Рівень економічної активності сільського населення менший, ніж міського населення і у середньому по Україні, у 2017 р. він склав 60,4 % проти 62,8 % у міських поселеннях та 62 % у середньому [40]. Зайняте сільське населення у 2017 р. складало 54,4 % економічно активного населення (рис. 1.17), що також

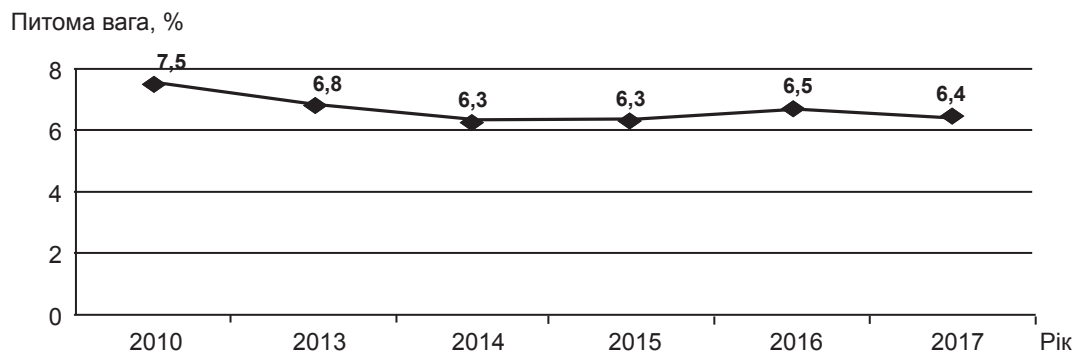

Рис. 15. Зайнятість працездатних осіб сільської місцевості на сільськогосподарських підприємствах в Україні у 2010–2017 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі [12].

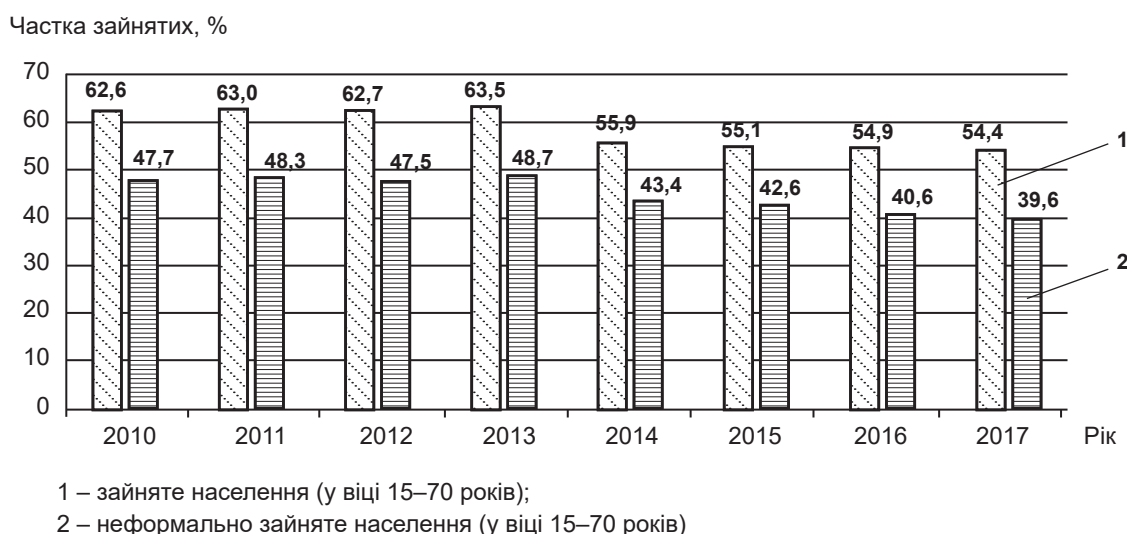

Рис. 16. Зайнятість сільського населення України у 2010–2017 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі [38; 39; 41–43].

менше, ніж у містах (56,9 %) та у цілому по Україні (56,1 %). Крім того, значну частину становить неформальна зайнятість, яка притаманна нашій державі.

Визначення обсягів зайнятості у неформальному секторі економіки здійснюється починаючи з 1999 р. відповідно до методики, затвердженої наказом Державної служби статистики України від 29.02.2000 № 73. Вказана методика розроблена на основі положень Резолюції щодо статистики зайнятості в неформальному секторі, що прийнята на 15-й Міжнародній конференції статистиків праці (МКСП) у 1993 р. Згідно з методологією неформальна зайнятість охоплює неформальні робочі місця на підприємствах як формального, так і неформального секторів.

Керівні принципи щодо статистичного визначення неформальної зайнятості були прийняті на 17-й Міжнародній конференції статистиків праці у 2003 р.

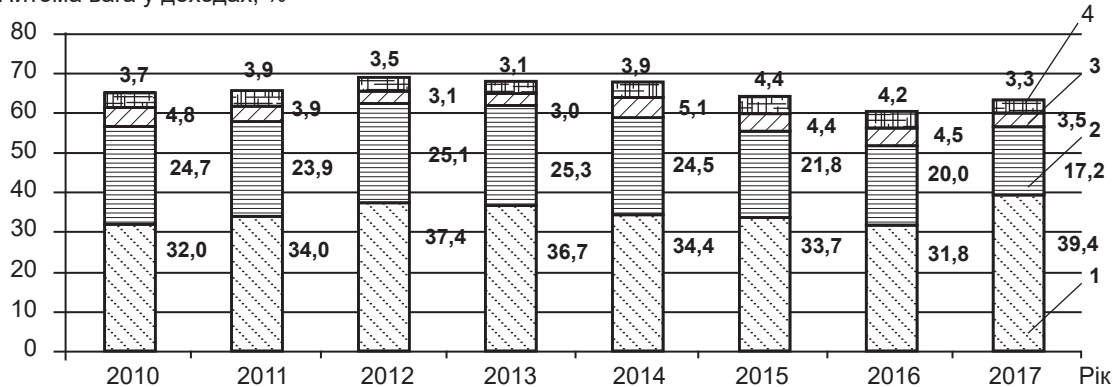
З урахуванням положень цього документа Державною службою статистики України було затверджено Методологічні положення щодо визначення неформальної зайнятості [28, с. 13].

Питома вага неформально зайнятого населення сільської місцевості України у період 2010–2017 рр. скорочувалась і становила 39,6 % від зайнятого населення у 2017 р. (рис. 16).

Такий високий рівень неформальної зайнятості сільського населення в країні здійснює негативний вплив на стан місцевих бюджетів і додаткове навантаження на фонди соціального захисту, що не сприяє розвитку інфраструктури сільської місцевості.

Аналіз структури доходів сільській місцевості показує, що основним джерелом доходів домогосподарств у 2010–2017 рр. були оплата праці і пенсії, а питома вага доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості були порівняно з 2010 р. значно менше, хоча і зросли у 2014–2016 рр. (рис. 17).

Питома вага у доходах, %

1 – оплата праці; 2 – пенсії; 3 – доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості;
4 – грошова допомога від родичів та інших осіб

Рис. 17. Основні джерела доходів у сільській місцевості України у 2010–2017 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі [30; 31].

Водночас слід зазначити, що середня заробітна плата у сільському господарстві, хоча і має тенденцію до збільшення, але залишається меншою, ніж у середньому по економіці (табл. 2). Протягом 2010–2017 рр. розрив у оплаті праці у сільському господарстві та інших видах діяльності скорочувався, що можна вважати позитивною тенденцією.

Таким чином, аналіз економічних умов життєдіяльності сільського населення країни дозволяє визначити як основні проблеми відсутність достатньої кількості робочих місць, низький рівень оплати праці і доходів домогосподарств, високий рівень неформальної зайнятості. Ці фактори, з одного боку, сприяють міграції сільського населення до міст (або

Таблиця 2

Динаміка середньомісячної заробітної плати у сільському господарстві України у 2010–2017 рр.

Економічна діяльність	Рік							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Усього економіка, грн	2250	2648	3041	3282	3480	4195	5183	7104
Сільське господарство, грн	1422	1786	2024	2269	2476	3140	3916	5761
Співвідношення, %	63,2	67,4	66,6	69,1	71,1	74,9	75,6	81,1

Джерело: сформовано авторами за даними [44]

інших держав, принаймні, на сезонні роботи), а з іншого – не дозволяють сільським громадам створити достатнє фінансове забезпечення соціальної та іншої інфраструктури.

Однією з головних інфраструктурних проблем розвитку сільських територій в Україні є незадовільний стан шляхів сполучення. Як зазначається у [2], 82 % сільських населених пунктів в країні знаходяться на відстані понад 10 км від районного центру. Можливість користуватися соціальною, побутовою та іншою інфраструктурою суттєво залежить від стану доріг і розвиненості системи громадського транспорту на селі. Щільність автомобільних доріг загального користування становить 277 км на тис. км² території, що майже у шість разів менше, ніж у Польщі та Франції. Протягом останніх 10 років змін майже не було в усіх регіонах України, а міжрегіональні відмінності

зберігаються. Найбільша щільність автомобільних доріг зафіксована у Львівському (378 км на 1 тис. км² території), Тернопільському (361 км) та Чернівецькому (355 км) регіонах. Найнижчою є щільність автошляхів з твердим покриттям у Херсонському (174 км на 1 тис. км²) та Миколаївському (195 км) регіонах.

За даними Міністерства інфраструктури України [48], на дороги державного значення припадає 52,0 тис. км, місцеві обласні – 50 тис. км, а місцеві районні – 67,9 тис. км, які власне і є у найгіршому стані. Із загальної протяжності 159,6 тис. км (97,8 % усіх доріг) доріг з твердим покриттям дороги з удосконаленими типами покриття (цементобетонні, асфальтобетонні, чорні шосе) становлять 76,7 %, решта мають перехідні типи покриття (білі щебеневі і гравійні, бруківки). При цьому 24,3 % сіл станом на початок 2014 р. не мали доріг з твердим покриттям [2].

Майже всі дороги капітально не ремонтувалися понад 15 років, отже, 39,2 % доріг не відповідають сучасним вимогам за міцністю, а 51,1 % – за рівністю. Крім того, слабкою є система громадського транспорту, який з'єднує села з районними центрами та між собою.

Станом на 1 січня 2014 р. 7383 сільських населених пункти в Україні не мали зупинки громадського транспорту, з них 2053 знаходилися на відстані 3–5 км (1 година пішого ходу) від найближчої зупинки, 1812 пунктів – на відстані 5–10 км, а 57,4 тис. осіб у 484 пунктах мешкають

на відстані понад 10 км від зупинки громадського транспорту.

Відсутність громадського транспорту у сільських населених пунктах країни, внутрішньорайонних і міжрайонних маршрутів перевезення частково є причиною неповного завантаження і занепаду соціальної інфраструктури.

Починаючи з 2013 р. кількість дошкільних закладів у сільській місцевості України знижується (рис. 18).

Загальна їх кількість значно більша, ніж у містах, що пояснюється структурою розселення на сільських територіях.

Рис. 18. Кількість дошкільних закладів України за типами поселень у 2010–2017 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі [46, 47].

Водночас сільські дошкільні заклади в країні, на відміну від міських, використовуються не повністю (рис. 1.19). Якщо у містах потреба у місцях у дошкільному закладі перевищує їх наявність на 23 %, то у сільських закладах 13–14 % місць не використовуються. Частково така ситуація є наслідком негативної динаміки вікової структури сільського населення, частково неможливістю сільського населення скористатися дошкільними закладами через їх віддаленість і відсутність місцевого транспорту.

Аналогічна ситуація спостерігається і з кількістю та завантаженням загальноосвітніх навчальних закладів в Україні. За весь період спостереження, починаючи з 2010/2011 н. р., кількість закладів освіти та кількість учнів у них у сільській місцевості країни зменшуються, як показано на рис. 20. У розрахунку на 10 тис. сільського населення у системі освіти у 2010/2011 н. р. в Україні навчалось 988 учнів, а у 2017/2018 н. р. вже лише 906 учнів [48, с. 15].

Рис. 19. Навантаження на дошкільні заклади в Україні у 2010–2017 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі [46, 47].

Водночас слід зазначити, що можливості учнів отримати повну загальну середню освіту у сільській місцевості країни обмежені. На початок 2017/2018 н. р. у сільських поселеннях лише 54,5 % навчальних закладів забезпечували повну середню освіту (5756 закладів I–III ступеня та 7 закладів II–III ступеня), у той час як у міських поселеннях таких закладів 84 % (за даними [51]). Отже, учні старших класів (10–11 або 10–12 класів) або відповідних курсів професійно-технічних закладів майже у половині випадків мають навчатися поза межами свого населеного пункту.

Реформа системи освіти та децентралізація в Україні має сприяти виправленню ситуації, але це буде можливе за умови наявності достатніх ресурсів у сільських територіальних громадах. Станом на 1 грудня 2018 р. у громадах було створено 484 опорних школи, з них 184 – у об'єднаних територіальних громадах (ОТГ), 944 філії опорних шкіл (351 – в ОТГ),

792 шкільних автобуси підвозять до опорних шкіл 39528 учнів, при цьому збережено 2829 малокомплектних класів (до 10 учнів). Водночас станом на 1 липня 2018 р. 7594,2 км доріг для підвезення учнів до опорних шкіл знаходилися у незадовільному стані (з них 49,7 % в ОТГ) [49].

Головною метою системи охорони здоров'я в Україні є забезпечення населення своєчасними й адекватними медичними послугами, їх доступність і якість [50, с. 186]. Але стан мережі закладів охорони здоров'я у сільській місцевості країни погіршується. З 2010 по 2016 рр. спостерігається значне скорочення лікарняних закладів (від 543 до 63 одиниць). Таким чином, протягом 6 років щорічно у сільській місцевості закривалося до 80 одиниць лікарняних закладів. Відповідно до скорочення лікарень спостерігалось і скорочення ліжкового фонду (рис. 21).

Рис. 20. Освітній простір у сільській місцевості України у 2010–2017 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі [48].

Водночас в Україні відбувається укрупнення лікарняних закладів. Так, ліжковий фонд у розрахунку на один лікарняний заклад у сільській місцевості країни зріс від 23 до 44 ліжок (рис. 22) [51, с. 8]. Укрупнення лікарняних закладів у міських поселеннях відбувається значно повільніше.

За даними вибіркового обстеження самооцінки домогосподарствами стану здоров'я та доступності окремих медичних послуг, у 2017 р. серед сільських домогосподарств України 30,2 % тих, хто потребував допомоги, не змогли придбати ліки або отримати допомогу. При цьому 97–98 % не змогли придбати ліки або медичне приладдя, отримати лікувальні процедури чи стоматологічну допомогу через їх високу вартість, 32,8 % не змогли відвідати лікаря, а 14 % не отримали лікувальні процедури через відсутність спеціаліста потрібного профілю [52].

Відповідно до реформи децентралізації у 20 регіонах України станом на 2 грудня 2018 р. створено 82 госпітальних округи і 40 госпітальних рад. Але ефективність такого підходу досі не визначена. Проектна мережа пунктів первинної медичної допомоги лише розробляється і не є рівномірною по районах та областях країни.

Водночас скорочення кількості лікарняних закладів, їх укрупнення можуть призвести до подальшого погіршення стану системи охорони здоров'я сільського населення.

Згідно із Законом України «Про культуру» [53] одним із пріоритетів національної культурної політики є розширення культурної інфраструктури села.

Домінуючими у сільській місцевості країни закладами культури з 2010 р. і донині є клубні заклади і бібліотеки. До найменш поширених закладів куль-

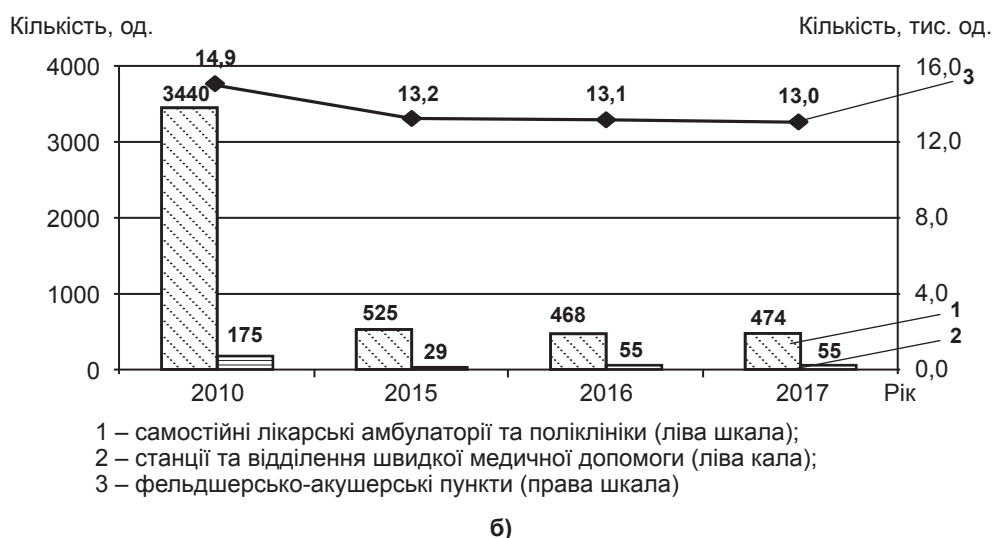
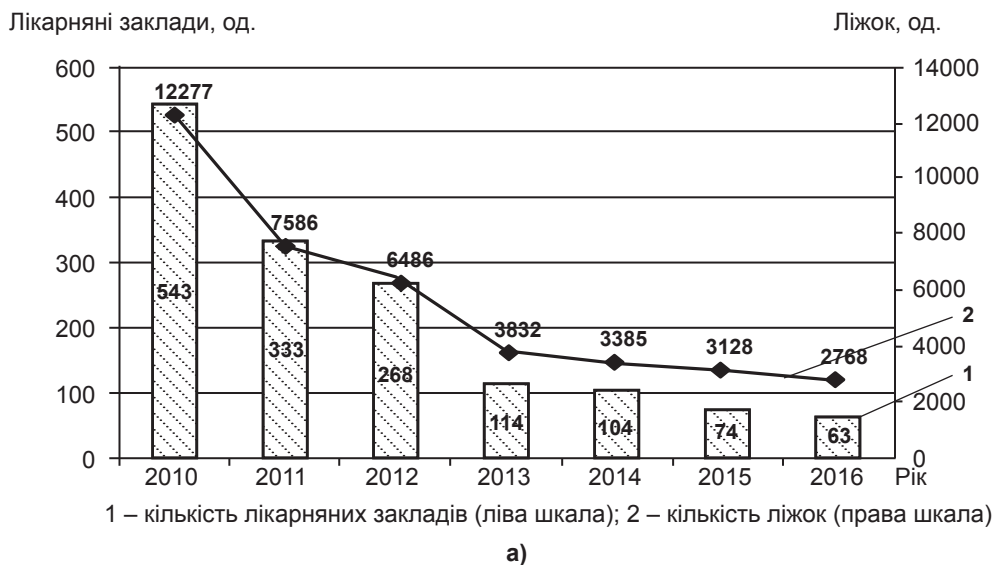

Рис. 21. Мережа лікарняних закладів у сільській місцевості України в 2010–2017 рр.:
а – лікарняні заклади; б – інші заклади надання медичної допомоги

Джерело: сформовано авторами на основі [51].

Рис. 22. Ліжковий фонд у розрахунку на один лікарняний заклад України у 2010–2017 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі [51].

тури і у міській, і у сільській місцевості відносять музеї, театри, концертні організації і професійні творчі колективи [53]. Забезпеченість закладами культури у сільській місцевості України є низькою або взагалі відсутня (табл. 3).

Брак і незадовільний стан соціальної інфраструктури (освітньої, інфраструктури охорони здоров'я, культури) та низький рівень відповідних послуг також є причинами негативних тенденцій у сільських територіях країни.

Водночас житлові умови також не є задовільними для значної кількості сільських домогосподарств.

Відносну перевагу мають сільські домогосподарства порівняно з міськими за розміром житлової площі. Так, за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств в Україні у 2011, 2013, 2015 рр., для переважної більшості домогосподарств (від 66,8 % до 70,1%) забезпеченість житловою площею становить понад 13,65 м² на одну особу (рис. 23). Це населення, яке вважається забезпеченим житловими умовами, згідно зі ст. 47, 48 Житлового кодексу (норма у S = 3,65 кв. м використовується для включення у чергу на поліпшення житлових умов) [54]. Решта населення в країні потребує поліпшення житлових умов.

Таблиця 3

Інфраструктура закладів культури у сільській місцевості України у 2010–2017 рр.

Види закладів культури	Рік							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
	Кількість закладів культури на 1000 сільських пунктів							
Бібліотеки	520	520	520	510	480	480	480	470
Клуби	580	580	580	580	540	550	550	550
Мистецькі школи	10	10	10	10	10	10	10	10
Музеї	4	4	4	4	3	3	3	3
Театри	3	3	2	2	2	2	2	2
Концертні організації і професійні творчі колективи	1	1	1	1	1	1	1	1

Джерело: сформовано авторами за даними [53].

Проте через невідповідність методології відбувається певне викривлення інформації. Державна служба статистики України не оприлюднює статистичних показників відповідно до Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» [55, ст. 3] і Постанови КМУ №780 «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» [29], де розмір житлової площі на одну особу дорівнює 21 кв. м, що не дає змогу виділити частину населення, яка мешкає за цим рекомендованим рівнем забезпеченості житлом.

Проте забезпечення гідних умов у помешканнях в сільській місцевості України залишається вкрай слабким (табл. 4).

Через низький рівень доходів і старіння населення, віддаленість від інфраструктури покращити житлові умови самотужки сільське населення не в змозі. Разом із незадовільним рівнем освітніх, медичних, культурних і соціальних послуг це посилює негативні демографічні тенденції в країні.

Слід також зазначити, що екологічний стан сільських територій України взагалі не стає предметом уваги місцевої або обласної влади. Однією з

головних проблем є наявність великої кількості несанкціонованих звалищ, відсутність на селі системи вивезення та утилізації неорганічних відходів, невикористаних добрив тощо. Це посилює ризики здоров'я сільського населення країни і сприяє спустошенню окремих поселень.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз проблем сільських територій України показав, що виникає цикл зворотного зв'язку за типом «порочне коло», за якого незадовільний стан соціальної інфраструктури підвищує міграційні настрої сільського населення, яке залишає сільські населенні пункти, через малу комплексність шкіл, дошкільних і лікарняних закладів, вони укрупнюються або закриваються, що погіршує рівень надання соціальних послуг і звужує соціальну інфраструктуру.

Разом економічні й інфраструктурні причини підвищення міграції, зменшення сільського населення та його старіння призводять до погіршення демографічної ситуації в країні, депопуляції та спустошення сільських територій. Віддалені від економічних центрів або від дорожньо-транспортної інфраструктури населені пункти втрачають освітній

Питома вага домогосподарств, %

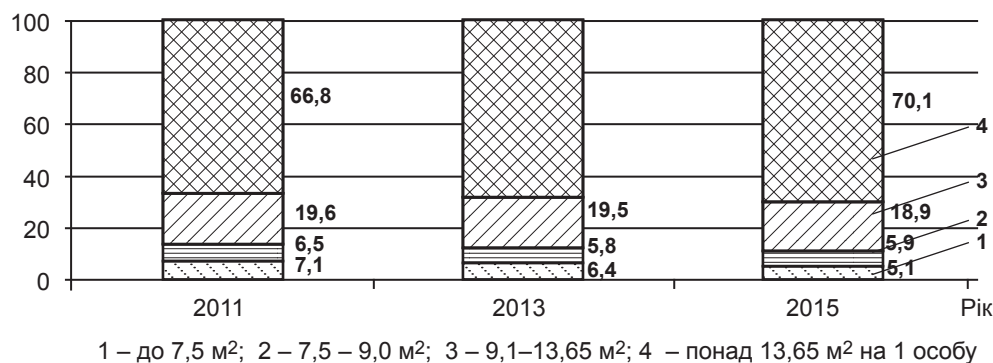

Рис. 23. Розподіл домогосподарств у сільській місцевості за розміром житлової площі на 1 особу в Україні у 2011–2015 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі [56–58].

Таблиця 4

Обладнання квартир у житлових будинках і нежитлових будівлях у сільській місцевості України станом на 1 січня 2018 р.

Питома вага квартир, обладнаних							
водопроводом	гарячим водо-постачанням	каналізацією	опаленням			газом	
			центральним	від індивідуальних установок	пічним	природним	скрапленням
31,5	19,1	27,7	1,2	49,5	44,2	53,8	30,3

Джерело: сформовано авторами за даними [59].

простір, заклади охорони здоров'я, що змушує мешканців українських сіл покидати поселення [9].

Сільські території – це місце розвитку, проживання, простір виробничо-господарської, соціальної, духовно-культурної, політичної діяльності, а також поселенська мережа, природний ландшафт і життєве середовище.

Таким чином, сільські поселення країни треба розглядати як цілісну систему загалом, а не тільки її окремі елементи. Такий підхід дає можливість досягти збалансованого розвитку, подолати міжгалузеві, внутрішньо- та міжрегіональні диспропорції, інтегрувати сільську та міську підсистеми суспільства на рівних умовах. Водночас базовою галуззю для сільських поселень країни є саме аграрне виробництво, яке має створити економічне підґрунтя розвитку сільських територій. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Трансформація сільського розселення в Україні : кол. моногр. / за ред. Т. А. Заяць. Київ : ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України, 2017. 298 с.
2. Бородіна О. М. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій

- на 2015–2020 роки. URL: http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/06/Borodina_AcademHearing2015.pdf
3. Статистичний щорічник України за 2016 рік / Державна служба статистики України. Київ. 611 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_zor_zb.htm
4. Сільське господарство України : стат. зб. за 2017 рік. Київ, 2018. 245 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_sg2017_.pdf.pdf
5. Населення (1990–2018) // Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Україна – 2017 (2010–2016) : стат. зб. 34 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_ukraina2017.pdf
7. Статистичний щорічник України за 2015 рік / Державна служба статистики України. Київ. 575 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_zor_zb.htm
8. Статистичний щорічник України за 2009 рік / Державна служба статистики України. Київ. 567 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_zor_zb.htm
9. В Україні поступово вимирають села. 15 вересня 2018 // Сьогодні. URL: https://ukr.segodnya.ua/ukraine/v-ukraine-postepenno-vymirayut-sela-1171110.html?utm_source=facebook.com&utm_medium=social&utm_campaign=life

10. Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України : стат. зб. Київ, 2014. 187 с. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publzhahist_u.htm
11. Україна. Огляд процесів урбанізації / Міжнародний банк реконструкції та розвитку. URL: <https://www.slideshare.net/Mistosite/ss-66014065>
12. Населення України за 2017 рік : демографічний щорічник / Державна служба статистики України. Київ, 2018. 138 с. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2018/zb_dy_2017.pdf
13. Населення України за 2010 рік : демографічний щорічник / Державна служба статистики України. Київ, 2011. 442 с. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/13/Arch_nasel_zb.htm
14. Населення України за 2012 рік : демографічний щорічник / Державна служба статистики України. Київ, 2013. 449 с. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/13/Arch_nasel_zb.htm
15. Населення України за 2013 рік : демографічний щорічник / Державна служба статистики України. Київ, 2014. 296 с. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/13/Arch_nasel_zb.htm
16. Населення України за 2014 рік : демографічний щорічник / Державна служба статистики України. Київ, 2015. 118 с. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/13/Arch_nasel_zb.htm
17. Населення України за 2015 рік : демографічний щорічник / Державна служба статистики України. Київ, 2016. 120 с. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/13/Arch_nasel_zb.htm
18. Шликова В. О., Леванда О. М. Порівняльний аналіз рівня доходів, умов харчування й тривалості життя в Україні та країнах ЄС. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 1. С. 140–152. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2018_1_12
19. Оголошені результати дослідження Глобального індексу продовольчої безпеки 2018 // Агробізнес Сьогодні. URL: <http://agro-business.com.ua/agrobusiness/item/11949-oholosheni-rezultaty-doslidzhen-nia-hlobalnoho-indeksu-prodovolchoi-bezpeky-2018.html>
20. Global Food Security Index 2012. 37 p. URL: <https://foodsecurityindex.eiu.com/Home/DownloadResource?fileName=EIU%20Global%20Food%20Security%20Index%20-%202012%20Findings%20%26%20Methodology.pdf>
21. Global Food Security Index 2013. 44 p. URL: <https://foodsecurityindex.eiu.com/Home/DownloadResource?fileName=EIU%20Global%20Food%20Security%20Index%20-%202013%20Findings%20%26%20Methodology.pdf>
22. Global Food Security Index 2014. 70 p. URL: <https://foodsecurityindex.eiu.com/Home/DownloadResource?fileName=EIU%20Global%20Food%20Security%20Index%20-%202014%20Findings%20%26%20Methodology.pdf>
23. Global Food Security Index 2015. 25 p. URL: <https://foodsecurityindex.eiu.com/Home/DownloadResource?fileName=Global%20Food%20Security%20Index%202015%20launch%20presentation.pdf>
24. Global Food Security Index 2016. 42 p. URL: <https://foodsecurityindex.eiu.com/Home/DownloadResource?fileName=EIU%20Global%20Food%20Security%20Index%20-%202016%20Findings%20%26%20Methodology.pdf>
25. Global Food Security Index 2017. 56 p. URL: <https://foodsecurityindex.eiu.com/Home/DownloadResource?fileName=EIU%20Global%20Food%20Security%20Index%20-%202017%20Findings%20%26%20Methodology.pdf>
26. Global Food Security Index 2018. 49 p. URL: <https://foodsecurityindex.eiu.com/Home/DownloadResource?fileName=EIU%20Global%20Food%20Security%20Index%20-%202018%20Findings%20%26%20Methodology.pdf>
27. Аграрний сектор України. URL: <http://agroua.net/statistics/>
28. Економічний дискусійний клуб. URL: <http://edclub.com.ua/>
29. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.10.2016 № 780. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF>
30. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2010–2011 рр. : стат. зб. Київ, 2012. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/17/Arch_vrd_zb.htm
31. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2012–2016 : стат. зб. Київ, 2017. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/17/Arch_vrd_zb.htm
32. Розподіл постійного населення України за статтю та віком на 1 січня 2007 року : стат. зб. Київ, 2017. 345 с. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2017/zb_rpn2017.pdf
33. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2010 році : стат. зб. Київ, 2010. 77 с.
34. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2012 році : стат. зб. Київ, 2012. 81 с.
35. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2014 році : стат. зб. Київ, 2014. 87 с.
36. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2016 році : стат. зб. Київ, 2016. 87 с.
37. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2017 році : стат. зб. Київ, 2017. 86 с.
38. Економічна активність населення України 2014 : стат. зб. Київ, 2015. 206 с.
39. Економічна активність населення України 2016 : стат. зб. Київ, 2017. 205 с.
40. Зайнятість та безробіття // Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/rp.htm
41. Економічна активність населення України 2011 : стат. зб. Київ, 2012. 203 с.
42. Економічна активність населення України 2015 : стат. зб. Київ, 2016. 201 с.
43. Економічна активність населення України 2017 : стат. зб. Київ, 2018. 205 с.
44. Демографічна та соціальна статистика / Ринок праці. Оплата праці та соціально-трудова відносина // Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/dem/rp.htm

45. Технічний стан автомобільних доріг загального використання // Міністерство інфраструктури України. URL: <https://mtu.gov.ua/content/tehnichniy-stan-avtomobilnih-dorig-avtomobilnih-dorig-zagalnogo-vikoristannya.html>
46. Діти, жінки та сім'я в Україні : стат. зб. Київ, 2018. 320 с. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/DJS_2018_pdf
47. Дошкільна освіта в Україні у 2017 році : стат. зб. Київ, 2018. 96 с.
48. Загальноосвітні та професійно-технічні навчальні заклади України, 2017 рік. Київ, 2018. 134 с.
49. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 12 лютого 2018 року // Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. URL: <http://www.minregion.gov.ua/decentralization/presentation/>
50. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення, санітарно-епідемічну ситуацію та результати діяльності системи охорони здоров'я України. 2016 рік / МОЗ України, ДУ «УІСД МОЗ України». Київ : Медінформ, 2017. 458 с.
51. Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2010–2016 рр. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_zozd_bl.htm
52. Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2017 році (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2017 року) : стат. зб. Київ, 2018. 148 с.
53. Закон України «Про культуру» від 14.12.2010 № 2778-VI <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
54. Поліщук М. С. Щодо розміру норми жилої площі, яка надає право на поліпшення житлових умов. URL: http://r250.sudu.edu.ua/bitstream/123456789/63455/6/Polishuk_1_2011.pdf
55. Закон України «Про приватизацію державного житлового фонду» від 19.06.1992 № 2482-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2482-12>
56. Діти, жінки та сім'я в Україні 2011 р. : стат. зб. Київ, 2012. 349 с.
57. Діти, жінки та сім'я в Україні 2013 р. : стат. зб. Київ, 2014. 364 с.
58. Діти, жінки та сім'я в Україні 2015 р. : стат. зб. Київ, 2016. 330 с.
59. Житловий фонд України : стат. зб. Київ, 2018. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zf_2017_xls.xls

REFERENCES

- “Ahrarnyi sektor Ukrainy” [Agricultural Sector of Ukraine]. <http://agroua.net/statistics/>
- Borodina, O. M. “Yedyna kompleksna stratehiia rozvytku silskoho gospodarstva ta silskykh terytorii na 2015-2020 roky” [The Only Comprehensive Strategy for the Development of Agriculture and Rural Areas for 2015-2020]. http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2015/06/Borodina_AcademHearing2015.pdf
- “Demografichna ta sotsialna statystyka / Rynok pratsi. Oplata pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosyny” [Demo-

- graphic and Social Statistics / Labor Market. Remuneration and Social and Labor Relations]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/dem/r_pr.htm
- “Dity, zhinky ta simia v Ukraini : stat. zb.” [Children, Women and the Family in Ukraine: A Statistical Collection]. Kyiv, 2018. http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/DJS_2018_pdf
- Dity, zhinky ta simia v Ukraini 2011 r. : stat. zb.* [Children, Women and Family in Ukraine in 2011: A Statistical Collection]. Kyiv, 2012.
- Dity, zhinky ta simia v Ukraini 2013 r. : stat. zb.* [Children, Women and Family in Ukraine in 2013: A Statistical Collection]. Kyiv, 2014.
- Dity, zhinky ta simia v Ukraini 2015 r. : stat. zb.* [Children, Women and Family in Ukraine in 2015: A Statistical Collection]. Kyiv, 2016.
- Doshkilna osvita v Ukraini u 2017 rotsi : stat. zb.* [Preschool Education in Ukraine in 2017: A Statistical Collection]. Kyiv, 2018.
- Ekonomichna aktyvnist naseleння Ukrainy 2011 : stat. zb.* [Economic Activity of the Population of Ukraine 2011: A Statistical Collection]. Kyiv, 2012.
- Ekonomichna aktyvnist naseleння Ukrainy 2014 : stat. zb.* [Economic Activity of the Population of Ukraine 2014: A Statistical Collection]. Kyiv, 2015.
- Ekonomichna aktyvnist naseleння Ukrainy 2015 : stat. zb.* [Economic Activity of the Population of Ukraine 2015: A Statistical Collection]. Kyiv, 2016.
- Ekonomichna aktyvnist naseleння Ukrainy 2016 : stat. zb.* [Economic Activity of the Population of Ukraine 2016: A Statistical Collection]. Kyiv, 2017.
- Ekonomichna aktyvnist naseleння Ukrainy 2017 : stat. zb.* [Economic Activity of the Population of Ukraine 2017: A Statistical Collection]. Kyiv, 2018.
- Ekonomichniy dyskusiyniy klub. <http://edclub.com.ua/>
- Global Food Security Index 2012. <https://foodsecurityindex.eiu.com/Home/DownloadResource?fileName=EIU%20Global%20Food%20Security%20Index%20-%202012%20Findings%20%26%20Methodology.pdf>
- Global Food Security Index 2013. <https://foodsecurityindex.eiu.com/Home/DownloadResource?fileName=EIU%20Global%20Food%20Security%20Index%20-%202013%20Findings%20%26%20Methodology.pdf>
- Global Food Security Index 2014. <https://foodsecurityindex.eiu.com/Home/DownloadResource?fileName=EIU%20Global%20Food%20Security%20Index%20-%202014%20Findings%20%26%20Methodology.pdf>
- Global Food Security Index 2015. <https://foodsecurityindex.eiu.com/Home/DownloadResource?fileName=Global%20Food%20Security%20Index%202015%20launch%20presentation.pdf>
- Global Food Security Index 2016. <https://foodsecurityindex.eiu.com/Home/DownloadResource?fileName=EIU%20Global%20Food%20Security%20Index%20-%202016%20Findings%20%26%20Methodology.pdf>
- Global Food Security Index 2017. <https://foodsecurityindex.eiu.com/Home/DownloadResource?fileName=EIU%20Global%20Food%20Security%20Index%20-%202017%20Findings%20%26%20Methodology.pdf>

- Global Food Security Index 2018. <https://foodsecurityindex.eiu.com/Home/DownloadResource?fileName=EIU%20Global%20Food%20Security%20Index%20-%202018%20Findings%20%26%20Methodology.pdf>
- [Legal Act of Ukraine] (1992). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2482-12>
- [Legal Act of Ukraine] (2010). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
- [Legal Act of Ukraine] (2016). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF>
- "Monitorynh protsesu detsentralizatsii vlady ta reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia stanom na 12 liutoho 2018 roku" [Monitoring of the Process of Decentralization of Power and Reform of Local Self-government as of February 12, 2018]. Ministerstvo rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy. <http://www.minregion.gov.ua/decentralization/presentation/>
- "Naselennia (1990-2018)" [Population (1990-2018)]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- "Naselennia Ukrainy za 2010 rik : demohrafichnyi shchorichnyk" [The Population of Ukraine in 2010: A Demographic Yearbook]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/13/Arch_nasel_zb.htm
- "Naselennia Ukrainy za 2012 rik : demohrafichnyi shchorichnyk" [The Population of Ukraine in 2012: A Demographic Yearbook]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. 2013. https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/13/Arch_nasel_zb.htm
- "Naselennia Ukrainy za 2013 rik : demohrafichnyi shchorichnyk" [The Population of Ukraine in 2013: A Demographic Yearbook]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. 2014. https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/13/Arch_nasel_zb.htm
- "Naselennia Ukrainy za 2014 rik : demohrafichnyi shchorichnyk" [The Population of Ukraine in 2014: A Demographic Yearbook]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. 2015. https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/13/Arch_nasel_zb.htm
- "Naselennia Ukrainy za 2015 rik : demohrafichnyi shchorichnyk" [The Population of Ukraine in 2015: A Demographic Yearbook]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. 2016. https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/13/Arch_nasel_zb.htm
- "Naselennia Ukrainy za 2017 rik : demohrafichnyi shchorichnyk" [The Population of Ukraine in 2017: A Demographic Yearbook]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2018/zb_dy_2017.pdf
- "Oholosheni rezultaty doslidzhennia Hlobalnoho indeksu prodovolchoi bezpeky 2018" [The Results of the Global Food Security Index 2018 Survey Have Been Announced]. Ahrobiznes Syohodni. <http://agro-business.com.ua/agrobusiness/item/11949-oholosheni-rezultaty-doslidzhennia-hlobalnoho-indeksu-prodovolchoi-bezpeky-2018.html>
- Polishchuk, M. S. "Shchodo rozmiru normy zhyloi ploshchi, yaka nadaie pravo na polipshennia zhytlovykh umov" [Regarding the Size of the Norm of Living Space, Which Gives the Right to Improve Living Conditions]. http://r250.sudu.edu.ua/bitstream/123456789/63455/6/Polishuk_1_2011.pdf
- "Rozpodil postiinoho naselennia Ukrainy za statti ta vikom na 1 sichnia 2007 roku : stat. zb." [Distribution of the Permanent Population of Ukraine by Sex and Age as of January 1, 2007: A Statistical Collection]. Kyiv, 2017. http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2017/zb_rpn2017.pdf
- "Silske hospodarstvo Ukrainy : stat. zb. za 2017 rik" [Agriculture of Ukraine: A Statistical Collection for 2017]. Kyiv, 2018. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_sg2017_pdf.pdf
- "Sotsialno-ekonomichne stanovyshe silskykh nasele-nykh punktiv Ukrainy : stat. zb." [Socio-economic Situation of Rural Settlements of Ukraine: A Statistical Collection]. Kyiv, 2014. http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publzhahist_u.htm
- "Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2009 rik" [Statistical Yearbook of Ukraine for 2009]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_zor_zb.htm
- "Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2015 rik" [Statistical Yearbook of Ukraine for 2015]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_zor_zb.htm
- "Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2016 rik" [Statistical Yearbook of Ukraine for 2016]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_zor_zb.htm
- Samoosinka naseleliam stanu zdorovia ta rivnia dostupnosti okremykh vydiv medychnoi dopomohy u 2017 rotsi (za danymy vybirkovoho opytuvannia domohospodarstv u zhovtni 2017 roku) : stat. zb.* [Self-assessment of the Population's Health Status and the Level of Availability of Certain Types of Medical Care in 2017 (According to a Sample Survey of Households in October 2017): A Statistical Collection]. Kyiv, 2018.
- Shchorichna dopovid pro stan zdorovia naseleliam, sanitar-no-epidemichnu sytuatsiiu ta rezultaty diialnosti systemy okhorony zdorovia Ukrainy. 2016 rik* [Annual Report on the State of Health of the Population, the Sanitary and Epidemiological Situation and the Results of the Health Care System of Ukraine. 2016]. Kyiv: Medinform, 2017.
- Shlykova, V. O., and Levanda, O. M. "Porivnialnyi analiz rivnia dokhodiv, umov kharchuvannia i trvalosti zhyttia v Ukraini ta krainakh YeS" [Comparative Analysis of Income Levels, Nutrition and Life Expectancy in Ukraine and EU Countries]. Demohrafia ta sotsialna ekonomika. 2018. http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2018_1_12
- Sotsialno-demohrafichni kharakterystyky domohospodarstv Ukrainy u 2016 rotsi : stat. zb.* [Socio-demographic Characteristics of Ukrainian Households in 2016: A Statistical Collection]. Kyiv, 2016.
- Sotsialno-demohrafichni kharakterystyky domohospodarstv Ukrainy u 2017 rotsi : stat. zb.* [Socio-demographic Characteristics of Ukrainian Households in 2017: A Statistical Collection]. Kyiv, 2017.
- Sotsialno-demohrafichni kharakterystyky domohospodarstv Ukrainy u 2014 rotsi : stat. zb.* [Socio-demographic Characteristics of Ukrainian Households in 2014: A Statistical Collection]. Kyiv, 2014.
- Sotsialno-demohrafichni kharakterystyky domohospodarstv Ukrainy u 2012 rotsi : stat. zb.* [Socio-demographic Characteristics of Ukrainian Households in 2012: A Statistical Collection]. Kyiv, 2012.
- Sotsialno-demohrafichni kharakterystyky domohospodarstv Ukrainy u 2010 rotsi : stat. zb.* [Socio-demographic Char-

- acteristics of Ukrainian Households in 2010: A Statistical Collection]. Kyiv, 2010.
- "Tekhnichnyi stan avtomobilnykh dorih zahalnoho vykorystannia" [Technical Condition of Public Roads]. Ministerstvo infrastruktury Ukrainy. <https://mtu.gov.ua/content/tehnichniy-stan-avtomobilnih-dorig-avtomobilnih-dorig-zagalnogo-vikoristannya.html>
- Transformatsiia silskoho rozselennia v Ukraini* [Transformation of Rural Settlement in Ukraine]. Kyiv: IDSD im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy, 2017.
- "Ukraina - 2017 (2010-2016) : stat. zb." [Ukraine - 2017 (2010-2016): A Statistical Collection]. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_ukraina2017.pdf
- "Ukraina. Ohliad protsesiv urbanizatsii" [Ukraine. Review of Urbanization Processes]. Mizhnarodnyi bank rekonstruktsii ta rozvytku. <https://www.slideshare.net/Mis-site/ss-66014065>
- "V Ukraini postupovo vymyraiut sela. 15 veresnia 2018" [Villages are Gradually Dying out in Ukraine. September 15, 2018]. Syohodni. https://ukr.segodnya.ua/ukraine/v-ukraine-postepenno-vymirayut-sela-1171110.html?utm_source=facebook.com&utm_medium=social&utm_campaign=life
- "Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy u 2010-2011 rr.: stat. zb." [Expenditures and Resources of Households in Ukraine in 2010-2011: A Statistical Collection]. Kyiv, 2012. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/17/Arch_vrd_zb.htm
- "Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy u 2012-2016 : stat. zb." [Expenditures and Resources of Ukrainian Households in 2012-2016: A Statistical Collection]. Kyiv, 2017. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/17/Arch_vrd_zb.htm
- "Zainiatist ta bezrobittia" [Employment and Unemployment]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/rp.htm
- "Zaklady okhorony zdorovia ta zakhvoriuvanist naseleennia Ukrainy u 2010-2016 rr." [Health Care Facilities and Morbidity of the Population of Ukraine in 2010-2016]. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_zozd_bl.htm
- "Zhytlovyi fond Ukrainy : stat. zb." [Housing Stock of Ukraine: A Statistical Collection]. Kyiv, 2018. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_jf_2017_xls.xls
- Zahalnoosvitni ta profesiino-tekhnicni navchalni zaklady Ukrainy, 2017 rik* [Secondary and Vocational Schools of Ukraine, 2017]. Kyiv, 2018.